

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları : 541-1
Endülüs Müslümanları
(Kültür ve Medeniyet)
Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

ISBN : 978-625-7205-33-7

Yayıncı Sertifika No : 48058

5. Baskı Ekim 2020 Ankara 500 Adet

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir. İlkay Kurulu'nun 22.06.2010 tarih ve 26/2 sayılı kararıyla yararlı görülmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı Mütevelli Heyeti'nin 22.02.2011 tarih ve 1375/10-b sayılı kararıyla basılmıştır.

Baskı:

Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No: 11

Yenimahalle / Ankara

Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312. 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

Kapak Resmi: Kastilya kralı I. Pedro'nun Sevilla'da Endülüs/Müdeccen üslûbuyla yaptırdığı saray kompleksinde (Alcazares) Las Doncellas Avlusu.

ENDÜLÜS MÜSLÜMANLARI

(Kültür ve Medeniyet)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR

Prof. Dr. MEHMET ÖZDEMİR'in özgeçmişi

1957, Tokat ili, Reşadiye İlçesi, Demircili köyü doğumlu. İlkokulu köyünde (1964-69), orta okulu ilçesinde (1969-72), lise tahsilini Gümüşhane (Maraşal Çakmak Öğretmen Okulu 1972-76)'de tamamladı. Bir yıllık ilkokul öğretmenliğinin ardından kaydolduğu Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni 1982'de bitirdi. 1983'te aynı Fakülte'nin İslâm Tarihi Anabilim Dalı'na Ar. Gör. olarak atandı. "Endülüs'te Müvelledûn Hareketleri" isimli tezi ile 1989'da doktor unvanını aldı. 1993'te doçent, 2000'de profesör oldu. Alanıyla ilgili olarak araştırma yapmak üzere 1985'te Mısır, 1987'de İspanya ve 2005'te İngiltere'de bulundu. 2010'da Roma Greogorian, 2011'de Madrid Complutense, 2015'te Bogota (Kolombiya) Nacional Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak ders verdi. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslâm Tarihi öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Siyere ve özellikle de Endülüs tarihine dair çok sayıda araştırma neşretmiş olup, lisans ve lisansüstü programları çerçevesinde İslam Tarihi, Hz. Muhammed'in Hayatı, Siyer ve Kaynakları, Endülüs ve Mağrib Siyasî Tarihi, Endülüs Medeniyeti, İslam Tarihi Metodolojisi derslerini okutmaktadır.

İngilizce, İspanyolca ve Arapça bilmektedir.

Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

Özgeçmiş	4
ÖNSÖZ	11

SOSYAL HAYAT 15-66

I. Sosyal Terkip	17
1. Etnik Unsurlar	17
a. Araplar ve Berberîler	17
b. Yerli Halk.....	20
c. Saklebîler (Sakâlîbe).....	21
d. Sûdanlılar.....	22
2. Sosyal Zümreler.....	22
3. Dinler	24
a. Müslümanlar - İslâmlaşma.....	25
b. Musta‘ribler	36
c. Yahudiler.....	50
II. Ev ve Aile	50
1. Ev.....	50
2. Aile	52
III. Mutfak Kültürü	57
IV. Giyim-Kuşam	59
V. Temizlik Anlayışı-Hamamlar	62
VI. Eğlenme-Dinlenme.....	63
1. Şenlikler	63
2. Muhtelif Oyunlar ve Boğa Güreşleri	64

DİNÎ HAYATTAN KESİTLER..... 67- 90

I. Dinî Hassâsiyet.....	69
II. İbâdetler	74

III. İbâdet Mahalleri	84
1. Câmi ve Mescitler.....	84
2. Musallâlar	87
3. Ribâtlar	87
IV. Dinî Gün ve Geceler	88

EKONOMİK HAYAT 91-114

I. Tarım ve Hayvancılık	93
II. Madencilik.....	99
III. İmalât Sanayii (Endüstri).....	99
IV. Çarşı ve Pazarlar.....	101
V. Ticaret	102
VI. Para	104
VII. Ölçü ve Tartılar.....	107
VIII. Vergi Sistemi.....	107
IX. Ekonomi Üzerindeki Bazı Olumsuz Etkenler	110
1. Siyasî İstikrarsızlık	110
2. Dışa Bağımlılık.....	111
3. Tabii Afetler	112

MÜESSESELER 115-148

I. Hükümdârlık	117
II. Hâciblik – Vezirlik	125
III. Vilâyetü'l-medîne.....	127
IV. Saray Kâtipliği	128
V. Posta	130
VI. Hazine.....	131
VII. Adli Teşkilat	132
1. Başkâdı – Kâdı	132
2. Hâkim	135

3. Sâhibu'r-red - Sâhibu'l-mezâlim	135
4. Şûra Ehli	135
5. Şâhid (adl/udûl).....	136
6. Emniyet Teşkilatı.....	136
7. Sâhibu's-sûk (Muhtesib)	137
VIII. Ordu.....	139
1. Askerî Politika	139
2. Ordunun Teşkili	141
3. Müslüman Ordusunda Hristiyan Askerler.....	142
4. Harp Aletleri ve Taktikleri	143
5. Denizcilik-Donanma	145
EĞİTİM	149-160
I. Temel Hedef	151
II. Merhaleler.....	151
III. Kurumlar	153
IV. Devlet ve Eğitim	154
V. Eğitimciler	155
VI. Okur-Yazarlık Seviyesi.....	156
VII. Kitap Sevgisi – Kütüphaneler	157
İLİM VE FİKİR HAYATI	161-264
I. Dinî İlimler	162
1. Tefsir - Kıraat.....	162
2. Hadis	167
3. Fıkıh (Hukuk).....	177
4. Kelâm	193
5. Tasavvuf.....	198
II. Sosyal, Sağlık ve Fen İlimleri.....	209
1. Felsefe-Mantık	209

2. Tarih- Coğrafya	227
3. Tıp-Eczacılık	242
4. Astronomi-Matematik	250
5. Botanik-Zooloji	259

DİL VE EDEBİYAT..... 265-298

I. Filoloji Çalışmaları.....	267
II. Nesir	269
III. Şiir	277
1. Klasik Şiir	277
2. Müveşşah-Zecel	288
3. Kadın Şairler	292

SANAT-MİMARÎ..... 297-344

I. Mimarî.....	300
1. Câmî/Mescitler	300
2. Saraylar	311
3. Askerî Mimarî.....	332
II. Resim-Heykel-Kabartma-Hat.....	335
III. Mûsikî.....	338

MORİSKOLARIN DİNÎ VE KÜLTÜREL HAYATINDAN KESİTLER 345-382

I. İslâmî Kimliği Muhafaza Azmi	347
II. Hristiyanlarla Birlikte Yaşamın Zorlukları.....	352
III. Bazı İbâdetler ve Uygulamalar	354
IV. Aljamiado Literatürü.....	359
1. Dinî Eserler	363
2. Tarih – Kıssalar.....	368
3. Seyahatnâme.....	370
4. Şiir	371

V. Kurşun Kitaplar ve Barnaba İncili	375
ENDÜLÜS MEDENİYETİNİN TESİRLERİ.....	383-414
I. Bir Önyargı	385
II. İspanya'ya Tesirler.....	387
1. Taşıyıcı Unsurlar	388
2. Dildeki yansımalar	389
3. Kişi ve Yer Adları	392
4. Giyim-Kuşam	393
5.Hamam Kültürü.....	394
6. Müdeccen Sanatı-Mûsikî.....	395
7. Tasavvufi Tesirler	398
8.Haritacılık.....	399
III. Avrupa'ya Tesirler.....	400
DİPNOTLAR.....	415-444
BİBLİYOGRAFYA.....	445-462
DİZİN.....	463-478

ÖNSÖZ

Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih) adıyla neşredilen kitabımızda, Müslümanların İber Yarımadası'nı vatanlaştırmak için siyasî alanda verdikleri yoğun ve çetin mücadeleyi genel hatlarıyla ve olay merkezli olarak ortaya koymaya çalışmıştık. Onun bir devamı olmak üzere, elinizdeki bu kitapta ise, bu sefer aynı insanların medeniyet ve kültür alanlarındaki gayretleri ve bu gayretlerin neticesi olarak vücut bulan değişik alanlardaki kurumları, eserleri ve izleri anlatılmaktadır.

Bugün alanın bilimsel kriterlere sadık kalarak yazıp çizen insaf sahibi bütün araştırmacıları tarafından kabul edilmektedir ki, Müslümanlar, fetih sırasında siyasî istikrarı bozulmuş, ekonomik imkan ve kaynakları ihmal edilmiş, kültürel çeşitliliği izale edilmiş, bilimsel üretkenliği donmuş, şehirleri bakımsız kalmış vaziyette buldukları İspanya'da hâkimiyet altına aldıkları coğrafyayı, siyasî alanda sergilenene denk, hatta ondan daha fazla bir gayretle, fetihten sonraki iki asırlık süre içerisinde Batı'nın kültür ve medeniyet alanında tartışmasız en ileri ve güçlü devletinin hükümran olduğu bir ülkeye çevirmişlerdir. Bu ülke Endülüs'tür. X. yahut XI. yüzyılda yaşayan bir şair için ülkesi olan Endülüs, artık herhangi bir toprak parçası değildir; bilâkis coğrafi güzellik ve özellikleriyle, içleri bilim ve sanat adamlarıyla dolu şehirleriyle; hanları, hamamları, köşkleri, câmileri ve çarşılarıyla emsalsiz bir ülkedir; kısacası bir daha içinden çıkılmak istenmeyen "dünya cenneti"dir. Sözü edilen "dünya cenneti"nde sadece Müslümanlar yaşamaz, Hristiyanlara ve Yahudilere de yer vardır. Tıpkı İbnu'l-Arabî'nin kalbini ilahî sevgi ve merhametin bir tezahürü olarak bütün inanç ve din mensuplarına açması gibi, Endülüs'teki Müslüman idaresi de çatısı altında, Müslümanlarla birlikte Hristiyan ve Yahudilere de yer ayırmıştır. Bu bir arada yaşama ortamının varlığı sayesinde, söz gelimi X. yüzyılda bir Endülüslü Hristiyan kuzeyde kendi dindaşlarınca kurulmuş krallıkların varlığına rağmen, Endülüs'te kalmayı ve Endülüslü olmayı o krallıkların vatandaşı olmaya tercih etmiştir. Keza bir Endülüs Yahudisi, Doğu'daki dindaşına yazdığı bir mektupta başındaki Müslüman hükümdarı "Bizim Halifemiz", üzerinde yaşadığı toprağı da "bu bizim Endülüsümüz" diyecek ölçüde kendi kimliğiyle bütünleştirebilmişti. Bu, hiç şüphesiz, Endülüs'te kurulan Müslüman idaresinin, zaman zaman yaşanan problemlerin varlığına rağmen, farklılıkları bir arada yaşatma ve farklı olanlarla birlikte müşterek bir medeniyet inşa etme irade, ufuk ve kapasitesinin bir sonucuydu.

Gerçekten de Endülüs Müslümanları, fetih sonrasında üzerinde yaşadıkları toprakları daha mamur hâle getirebilmek için "olağanüstü" diye nitelenebilecek bir cehd ortaya koymuşlardır. Endülüslü idareciler, fethettikleri topraklarda kalıcı olmalarının, siyasî ve askerî alanlarda olduğu kadar kültür

ve medeniyet alanlarında da kaydedecekleri başarılarla, gerçekleştirecekleri köklü icraatlara bağlı olduğunun farkındaydılar. Bu sebeptendir ki, fetihten sonraki ilk üç asırda, yönettikleri ülkenin mahallî imkan ve kaynaklarını verimli biçimde değerlendirmenin yanında, Abbasîler’le aralarındaki derin ve koyu siyasî rekabete rağmen, Doğu İslâm dünyasında serpilip gelişen büyük medeniyet hamlesinin ürünlerini kendi ülkelerine taşınması konusunda en ufak bir çekingenlik sergilememişler, tam aksine, teşvik ettikleri ilim yolculukları, ticaret, teknoloji ve ürün transferi gibi faaliyetlerle bir zamanların viraneye dönmüş Kurtubası’nı Batı’nın Bağdat’ına dönüştürmüşlerdir. XI. yüzyılda Endülüs’te, Mülûkû’t-Tavâif arasında şahit olunan medeniyet alanındaki rekabetin doğal sonucu olarak bu sefer de ülke içinde Kurtuba’yı model alan çok sayıda şehir ortaya çıkmıştır. İçlerindeki büyük kütüphanelerle, nitelikli insan yapısıyla, han, hamam ve çarşılarıyla bu şehirler, yüzyılın sonlarından itibaren ana karakteri köylülük olan kuzeyli Hristiyanların iştihanı kabartmış ve Reconquista hareketinin başlatılmasındaki temel faktörlerden biri olmuştur. 1085’te Tuleytula (Toledo)’yı zapteden Kastilyalılar, ömürlerinde ilk defa kütüphaneleri ağızına kadar kitaplarla dolu; han, hamam ve çarşılarla mamur; câmi, kilise ve havranın yan yana bulunduğu bir şehirle karşılaştılar. Bu şehirde XII. yüzyılda Arapçadan Latinceye gerçekleştirilen tercüme sayesindedir ki, Batı dünyası uzun bir aradan sonra ilk kez sağlıklı bir şekilde Grek medeniyetine ait birikimlerle temas kurma imkanı elde etmiş, bunun yanında Müslümanların Grek, Mısır, Mezopotamya, Hind, Fars ve Çin medeniyetlerinden yararlanarak ortaya koydukları değişik bilim dallarına ait orijinal çalışmalarla da tanışma fırsatı bulmuştur.

Şüphesiz, Endülüs’te kültür ve medeniyet, muayyen bir süreç içerisinde tedricî bir şekilde gelişme gösterirken zaman zaman farklı fikrî eğilimler arasında sert mücadeleler, bazı görkemli eserlere yönelik kitlesel tepkiler hatta tahripler de yaşanmamış değildir. Mâmâfih bunlara rağmen medeniyet kervanı yoluna devam edebilmiştir. Bu devamlılık, ancak, insan hayatında kültür ve medeniyetin öneminin farkında olan yöneticilerin teşvik ve himayeleriyle birlikte özgürlüklerini, hatta hayatlarını yitirme pahasına medeniyet savaşı veren ilim ve fikir adamlarının gerisinde göz nuru ve alın teri bulunan “cihâd-ı ekber” türü gayretleriyle mümkün olabilmıştır.

Günümüzde Endülüs medeniyetinin muhtevasına ve tesirlerine dair çok sayıda çalışma yapılmış, yapılmaya da devam etmektedir. Elinizdeki bu kitap da bu kapsamda değerlendirilebilecek bir mütevazi çalışmadır. Okuyucuya temel kaynaklar yanında yeni çalışmalardan da yararlanılarak Endülüs kültür ve medeniyetinin geneli yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken siyasî tarihle alakalı kitapta olduğu gibi büyük ölçüde tasvirî yöntem takip edilmiştir. Fakat gerektiği zaman çok uzun olmayan tahliller yapmaktan da kaçınılmamıştır. Okuyucunun Endülüs hakkında derli toplu, genel ve makul bir kanaat

oluşturabilmesi, bu kitabı ancak siyasî tarihe dair kitapla birlikte okumasıyla mümkün olabilir.

Çok uzun bir dönemi kapsayan böyle genel bir çalışmada, bir takım eksikliklerle yahut farkında olunmaksızın yapılan bazı hatâlarla karşılaşılabilir. Okuyucu tarafından yapılacak makul eleştiriler, müellifin bilimsel müktesebâtını zenginleştireceği gibi, eserin olgunlaşmasına da hizmet edecektir. Nitekim kitabın önceki baskısında, maalesef, teknik bir nedenle Dizin'deki sayfa numaraları hatâlı çıkmıştır. Bu vesileyle gerek Dizin'in gerekse gözden kaçan başka bazı hatâların düzeltilmesinde katkılarını esirgemeyen kıymetli okurlara, özellikle de değerli meslekdaşlarım Yrd. Doç. Dr. Adnan Adıgüzel'e ve Ar. Gör. Merve Çetinel'e teşekkürlerimi sunmalıyım.

Başarı ancak Allah'ın dilemesi ve yardımıylaadır...

Ankara, Eylül 2013